

ADEM YAVUZ ELVEREN
Askerî Harcamalar ve Ekonomi

ADEM YAVUZ ELVEREN İktisat doktora derecesini 2008'de Utah Üniversitesi'nden aldı. Araştırmalarını feminist iktisat ve savunma iktisadı alanlarında sürdürüyor. Saniye Dedeoğlu ile *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-Liberal Policies, Political Islam and EU Accession* (IB Tauris, 2012), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* (İletişim Yayınları, 2012) ve *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* (İmge Kitabevi Yayınları, 2015) kitaplarını derledi. *Brain Drain and Gender Inequality in Turkey* (Palgrave Pivot, 2018) ve *The Economics of Military Spending A Marxist Perspective* (Routledge, 2019) kitaplarını yazdı. Fitchburg State Üniversitesi (ABD) İktisat, Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim üyesidir.

The Economics of Military Spending. A Marxist Perspective

© 2019, Adem Yavuz Elveren

Bu kitabın yayın hakları Routledge, Taylor & Francis Group'tan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2992 • Araştırma-İnceleme Dizisi 489

ISBN-13: 978-975-05-3057-9

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ADEM YAVUZ ELVEREN

Askerî Harcamalar ve Ekonomi

Eleştirel Bir Yaklaşım

*The Economics of Military Spending
A Marxist Perspective*

ÇEVİREN Çağdaş Sümer

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ	13
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ	
Askerî Harcamaların Ekonomideki İzini Sürmek.....	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	27
Askerî harcamaların kısa bir tarihi.....	29
Askerî harcamaların stratejik ve iktisadi saikleri.....	35
Askerî harcamaların iktisadi etkileri.....	39
İKİNCİ BÖLÜM	
ASKERÎ KEYNESÇİLİK VE ASKERÎ-SINAI KOMPLEKS	45
Giriş.....	45
Askerî Keynesçilik ve etkisi.....	50
Askerî harcamalar - iktisadi büyüme bağıntısı:	
Kısa bir literatür incelemesi.....	56
John Kenneth Galbraith'in	
askerî-sınai kompleks üzerine görüşleri.....	62
Günümüzde askerî-sınai kompleks.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARKSİST KURAMLARDA ASKERİ HARCAMALARIN KÂRLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....

Marksist kriz kuramları.....	79
<i>Eksik tüketim/durgunluk kuramları.....</i>	80
<i>Kâr/ücret sıkışması kuramları.....</i>	82
<i>Kâr oranının düşme eğilimi.....</i>	83
<i>Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasası.....</i>	85
<i>Tartışmalara dair kısa bir değerlendirme.....</i>	87
<i>Kâr oranının ölçülmesiyle ilgili konular.....</i>	89
<i>Ampirik literatür.....</i>	91
<i>Marksist kuramda askerî harcamalar ve kârlılık ilişkisi.....</i>	94
<i>Marx ve Engels'in askerî harcamalar üzerine görüşleri.....</i>	95
<i>Rosa Luxemburg.....</i>	96
<i>Baran ve Sweezy ile diğer eksik tüketimciler.....</i>	100
<i>Sürekli silahlanma ekonomisi kuramı.....</i>	108
<i>Askerî harcamaların ekonomideki rolüne ilişkin tartışmalar.....</i>	112
Sweezy versus Szymanski.....	112
Smith versus Hartley ve McLean ve Chester.....	114
Gottheil versus Riddell ve Cypher.....	116
Dunne ve Smith versus Pivetti.....	119
<i>Kâr oranı üzerindeki etkiye ilişkin ampirik çalışmalar.....</i>	121
<i>Sonuç.....</i>	122
Askerî sektörlü bir sermaye devresi modeli.....	127
<i>Toplam talebin eklenmesi.....</i>	130
<i>Askerî harcamaların realizasyon gecikmesi üzerindeki etkisi.....</i>	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ HARCAMALAR VE KÂR ORANI BAĞINTISINA DAİR EKONOMETRİK BİR ANALİZ.....

Giriş.....	137
Literatür incelemesi.....	139
Veri.....	142
Yöntem.....	147
Sonuçlar ve tartışma.....	150
Sonuç.....	163

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ASKERİ HARCAMALARIN

EKONOMİYE ETKİSİ	165
Askerî harcamaların seyri.....	169
Askerî harcamaların büyüme üzerindeki etkisi.....	176
Askerî harcamalar - gelir eşitsizliği ilişkisi.....	183
Askerî harcamalar - kâr hadleri.....	193

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ YERİNE.....199

EKLER.....205

EK 1	Askerî Harcamalar ve Kâr Bağıntısının Ekonometrik Bir Analizi: Ülke Örnekleri.....	207
EK 2	Türkiye'de Askerî Harcamalar - Ekonomik Büyüme Literatür Taraması.....	231
EK 3	Askerî Harcamalar - Büyüme Bağıntısına İlişkin İktisadi Modeller.....	235

KAYNAKÇA.....247

DİZİN.....273

TEŞEKKÜR

Kapitalizm savaşlara, savaşlar düşmanlara ve düşmanlar (hep daha üstün) silahlara ihtiyaç duyar. Bu kitap, bu eski önermeye odaklanmakta, ampirik bir yaklaşımla yeniden sorgulamaktadır.

Lise yıllarında iktisatçı olmaya karar vermemde bir abimin iktisatçı olması muhtemelen en önemli etkendi; ancak her halükârda iktisatçı olmam gerektiğini düşünüyordum; çünkü, çok naifçe “herhalde ülkede yeterli sayıda iyi iktisatçı olmadığı için ekonomi iyi değil, bu nedenle ABD gibi zengin bir ülke değiliz” diye düşünüyordum. Kim bilir, belki de o dönemdeki dünyamda memleketin “orta sahada topa basacak, kaleyi gördüğü her yerden şut çekebilecek” bir iktisatçıya ihtiyacı olduğunu düşünüyordum. “Altyapıdan yetißen yetenekli gençleri yurtdışına kaçırıyoruz” sanıyordum. Oysa Mekteb-i Mülkiye’ye girince aydınlanma sürecim başladı, “kadro”da sıkıntı olmadığını, meselenin düşündüğüm-den biraz daha karmaşık olduğunu anladım.

Hâlâ devam eden bu öğrenme sürecinin iki temel taşından biri iktisat disiplininin finansal piyasalardan, borsadan

ibaret olmadığıydı. Bir başka ifadeyle, disiplinin ilk adının “ekonomi politik” olduğu ve neden ve nasıl “ekonomi”ye dönüştürüldüğü iktisadi anlamının olmazsa olmazıydı. Bununla ilintili olarak, sürecin ikinci temel taşı ise iktisadın bir “ahlâk bilimi” olduğu gerçeğiydi. Dolayısıyla bu kitap, bu öğrenme sürecinin bir ürünü olarak düşünülebilir.

Türkiye’de savunma iktisadının öncü ismi Gülay Günlük-Şenesen, İzzettin Önder’e armağan olarak hazırlanan kitapta savunma iktisadının güncel durumunu değerlendirdiği yazısını şu şekilde bitiriyordu (Günlük-Şenesen, 2011: 432):

Neoklasik paradigmaya alternatif yaklaşımlarda ise savaş ve barışın benzer derinleşmeyle ele alındığı çalışmalara da, alternatif model ve gösterge önerilerine de pek rastlanmamaktadır.... Kanımızca (Önder, 2005: 64)’deki ... “sisteme alternatif arayışlarında düşünce düzeyinde ne denli soyut ve teorik alanda yürünürse, uygulama ve topluma yansıtma düzeyinde de o denli pratik ve tarihsel veya yaşanan ve-rilerden yararlanmak gerekmektedir” saptaması buraya da uygun düşmektedir. Konumuz özelinde ise savaşın kriz öncesi ve sonrası dönemlerdeki rolüne, silah üretiminin küresel sermaye birikimi sürecindeki işlevine, kamu kaynaklarının bu kapsamda kullanım biçimlerine, emeğin sömürülme mekanizmalarına ilişkin genel alternatif önermelerden önsavların türetilmesi ve güncel verilerle sınanması gerekmektedir. Bu ve benzeri alternatif araştırma gündeminin ürünleri çoğaldıkça barışın küreselleşmesi olasılığının artmasını umabiliriz.

Bu bağlamda bu kitap, sevgili Gülay Hoca’nın savunma iktisadı için bulunduğu temenninin gerçekleşmesi anlamında mütevazı bir katkı olarak düşünülebilir. Çünkü bu çalışmada “neoklasik paradigmaya alternatif” bir yaklaşımla, “silah üretiminin küresel sermaye birikimi sürecindeki işlevine”

odaklanılmakta ve bu işlev hem teorik olarak hem de “güncel verilerle sınanmaktadır”.

Bu kitaba birçok kişi katkıda bulundu; hepsine çok teşekkür ediyorum. Ron Smith sadece İngilizce baskıya önsöz yazmakla kalmadı aynı zamanda tüm bölümleri okuyup çok değerli yorumlarını da paylaştı. Doktora yıllarında tanıma şansı elde ettiğim Al Campbell sonsuz enerjisi ile öğrencileri için hep gerçek bir mentordu. Bu bağlamda mesleğine onun kadar adanmış çok az kişi tanıdım. Sevgili Ali Cevat Taşiran Hoca’yı şahsen tanımış olmak benim için büyük bir şans. Ampirik ayrıntılarla ilgili sorularımı bıkıp usanmadan cevapladı; ama çok daha önemlisi kalender bir dost olarak hep telefonun öbür ucundaydı.

Sevgili hocam Gülay Günlük-Şenesen hem önsöz yazma inceliğini gösterdi hem çok değerli önerilerde bulundu.

Mekteb-i Mülkiye’de lisans yıllarından arkadaşım ama asıl birlikte çalışmaya başladığımızda tanıdığım Ünal Töngür ile yaptığımız ortak çalışmalarımızın bu kitaba katkısı büyük oldu.

Ayrıca, Deepankar Basu, Eric Budd, Ceyhun Elgin, Duncan Foley, James K. Galbraith, Sara Hsu, Gökçer Özgür, Ramaa Vasudevan ve Matías Vernengo’ya da kitabın farklı bölümlerine ilişkin birbirinden değerli yorumları için teşekkür ederim.

Bu kitap 2019’da Routledge Yayınevi tarafından *The Economics of Military Spending A Marxist Perspective* adıyla yayımlanan kitabın Türkiye üzerine yazdığım bölüm eklenecek genişletilmiş çevirisidir. Bir kitabı çevirmek neredeyse o kitabı yeniden yazmaya eşdeğer. Dolayısıyla, kitabı çeviren Çağdaş Sümer’e ve bu genişletilmiş ve gözden geçirilmiş versiyonun “son okuma” görevini üstlenen abim Mehmet Ali Elveren’e (hayır bu iktisatçı olmayan) emekleri için çok teşekkür ederim. Umarım akıcı bir metin oluşturmuşuzdur.

Son olarak, kızım Asya'ya da İngilizce baskının kapak tasarımını seçtiği için teşekkür ederim. Umarım Asya ve dünyadaki tüm akranları büyüyünce “kuram ve kılğı” da ebeveynlerini aşarlar.

Elbette, gözden kaçan tüm hataların sorumluluğu bana aittir.

Fitchburg, Massachusetts, ABD

19 Mayıs 2020

İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ

Belirli iktisadi konulara ve yaklaşımlara yönelik ilgi, iktisadi koşulların etkisi altında medcezirli bir deniz gibi zaman içinde alçalıp yükselir. Bir zamanlar büyük ilgi gören araştırma konuları, konjonktür değiştiğinde, daha sonra yeniden keşfedilmek üzere bir kenara bırakılır. Bu kitapta, Adem Yavuz Elveren, askerî harcamalar ile kâr oranı arasındaki etkileşimi ve kapitalist krizleri nasıl etkilediklerini inceliyor. Kitap, giderek daha anlamlı hale gelen eski bir literatüre ilgiyi çekmenin ötesinde, analize özgün bir kuramsal ve ampirik katkı da sunuyor.

Son yıllarda, pek çok ülkede eşitsizliğin artmasına, ücretlerin toplam gelir içindeki payının düşmesine ve ortalama gelirin durgunlaşmasına yönelik bir eğilim ortaya çıktı. Bu örüntü, uzun bir süredir görece ihmal edilmiş bir konu olan kâr oranının belirleyicilerine yönelik ilgiyi arttırdı. Aslında, birçok büyüme kuramının merkezinde yer alan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, kâr ve ücret oranlarının sabit olduğunu varsayar. Büyümedeki yavaşlama, uzun dönemli durgunluk kuramlarına yönelik ilgiyi de canlandırmıştır. Al-

vin Hansen'in (1939) Wall Street'in çökmesinden ve takip eden krizden on yıl sonra yazdıkları, azalan yatırım teşviklerinin sebep olduğu uzun süreli durgunluk tehlikesine ilişkin uyarılarıyla birlikte, bugün son derece güncel bir hale gelmiştir. Ancak Hansen, müteakip savaşın ve bebek patlamasının (*baby boom*) dengeleyici etkilerini öngörememiştir. Hansen'in söyledikleri, son finansal krizin ardından uzun süreli durgunluğa dair uyarılarıyla Summers'in çalışmasında (2015) yankısını bulmuştur. 1980'lerden bu yana reel faiz oranlarında uzun süreli bir düşüş yaşandığını belirtmiş ve denge reel faiz oranının artık negatife dönüşmüş olabileceği ve sıfır nominal faiz oranının, ekonomileri potansiyellerinin altında tutan iktisadi faaliyetlere dair kronik ve sistemik bir gösterge haline gelebileceğine ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Alışılmadık bir şekilde, bu düşük reel faiz oranları yüksek reel kâr oranlarıyla çakışmıştır.

Benzer bir şekilde, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve pek çok ülkede askerî harcamaların GSYH içindeki oranının azalması da görmezden gelinmiştir. Rusya, Çin ve Ortadoğu'nun çevresindeki yakın tarihli jeo-stratejik gelişmeler, dünyanın tehlikeli bir yer olmaya devam ettiğini göstermiş ve askerî konulara duyulan ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Adem Yavuz Elveren'in kitabı, savunma iktisadı ile Marksist iktisadın kavşağında yer almaktadır. Bu bir zamanlar pek çok kişinin askerî harcamaların, kapitalist birikimin ve kâr oranlarının birbirlerini nasıl etkilediğini sorduğu kalabalık bir kavşaktı. Dalgalandan ilgilerin uzun vadeli örüntüsünü göz önüne almak gerekir. Marx, kapitalist birikim kuramında, askerî harcamalara merkezî bir rol atfetmemişti, ama daha sonraki Marksistler bunu yaptılar. 20. yüzyılın başlarında militarizmin merkezî rolünü ortaya koyan ilk katkılar arasında, 1913 yılında yayımlanan *Sermaye Birikimi* ile Rosa Luxemburg ve 1917 yılında yayımlanan *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yük-*

sek Aşaması ile Lenin yer alıyordu. İki savaş arası dönemdeki bunalım, Alvin Hansen gibi ortodoks düşünürler için bile kapitalizmde bir kriz yaşandığını tasdik ediyormuş gibi gözüküyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, hem sağda hem solda konumlanmış pek çok kişi, kapitalist dünyanın yeniden bir bunalıma gireceğini öngörüyordu. Bunun gerçekleşmemesi kuramlarını kapitalizmin yeterli talebi yaratamayacağı fikrine dayandıran pek çok solcu için bir sorun teşkil etti. Bu kuramlarda kâr dürtüsü çelişkili bir doğaya sahipti; ücretlerin bastırılması, aynı zamanda kapitalistlerin bu kârları gerçekleştirmelerini mümkün kılacak talebi de bastırmış oluyordu. Pek çok kişiye göre, askerî harcamalar alternatif bir talep kaynağı yaratıyordu. Bu, hem üretimde askerî harcamaların sahip olduğu büyük pay (1960'ların ortalarında yaklaşık % 9) hem de ABD'nin Kore ve Vietnam Savaşları sırasında tam istihdama ulaşmış olması nedeniyle, yüzeysel olarak bakıldığında akla yatkın görünüyordu. Bu bir askerî Keynesçilik kuramına, yani ABD hükümetlerinin askerî harcama düzeyini farklılaştırarak ekonomiyi düzenlediği fikrine yol açtı. Reagan'ın 1980'lerin başındaki askerî yığınağının güç kazandırdığı bir yorumdu bu. Askerî Keynesçiliğe yöneltilen karşı görüş ise, askerî harcama düzeyindeki değişimin, iktisadi etkenlerden ziyade stratejik nedenlerle daha iyi açıklanabileceği ve iktisadi etkilerin ekseriyetle kuramla tutarsızlık içinde olduğuydu.

General Eisenhower'ın 1961 yılında, ABD başkanlığından ayrılmadan önce yaptığı veda konuşmasında adını koyduğu "askerî-sınai kompleks" in gücü de askerî harcamaların analiz edilmesinin önemini artırmıştır. Adem Yavuz Elveren, John Kenneth Galbraith'in 1969 yılında dile getirdiği, askerî iktidar sorunu hakkında konuşan herkesin, komünist sempatzanı olarak yaftalanmaktan kaçınmak için nasıl önce

Başkan Eisenhower'dan alıntı yapmak gibi ihtiyatlı bir önleme başvurduğuna ilişkin hoş bir alıntı aktarıyor.

1970'lerin çalkantılı yılları, genellikle kârlılığın düşük olduğu ve düşmeyi sürdürdüğü bir dönem olarak görüldü. Ancak 1980'lerin ortalarından başlayarak ABD'de ve daha sonra başka pek çok kapitalist ülkede, Büyük İlimlilik (*Great Moderation*) döneminin başlamasıyla birlikte daha az çalkantı yaşandı. Bu dönemde aynı zamanda eşitsizliğin ve kâr oranlarının artmasına yönelik bir eğilim de başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, pek çok ülkenin askerî harcamalarında kayda değer bir düşüş yaşandı, kaynaklar başka yerlerde kullanılmak üzere serbest kaldı. ABD'de askerî harcamaların GSYH içindeki oranı 1986'da % 6,3'ten 2000'de % 2,9'a düştü ve Başkan Clinton, bu düşüş sayesinde bütçe dengesini sağlayabildi. Askerî harcamaların GSYH içindeki payı, Soğuk Savaş dönemindeki yüksek düzeylere ulaşmasa da, 11 Eylül'den sonra yeniden artmaya başladı. Krizlerin devam ettiği Reinhart ve Rogoff (2009) tarafından ustalıkla belgelenmiş olsa da, Büyük İlimlilik döneminde kriz kuramlarına pek az ilgi gösterilmiştir. Benzer şekilde, askerî harcamaların payının düşük olması da, askerî harcama kuramlarıyla pek ilgilenilmemesine neden oldu. Artık bunun değiştiğini söyleyebiliriz.

Mevcut konjonktür, bu kitabı tam zamanında yayımlanmış bir eser haline getiriyor. Kitap askerî harcamaların büyüme üzerindeki etkisine ilişkin kuramları, askerî Keynesçiliği, krizleri ve askerî harcamaların kârlılık üzerindeki etkisini ele alıyor. Bu ilişkiyi dolayımlayan kurumsal yapıyı, özellikle de askerî-sınai kompleksi inceliyor. Adem Yavuz Elveren, askerî harcamaların, artı değer oluşturan bir yönlem olarak ne denli güçlü bir şekilde işlediğini ve kâr oranlarının düşmesine yönelik herhangi bir eğilimi etkisizleştirmesinin mümkün olup olmadığını sorguluyor. Kitap ku-

ramsal analizi altmış yıllık bir dönemde otuz ülke için yapılmış ayrıntılı ekonometrik incelemelerle birleştiriyor. 1960'lardaki ve 70'lerdeki tartışmalarla karşılaştırıldığında, hem ülke sayısının büyük olduğu panel çalışmalar hem de tekil ülkelere ilişkin incelemeler için daha fazla veri ve daha ileri ekonometrik teknikler bulunmaktadır. Kitap, hem ortodoks hem de Marksist literatürlerde tartışmalı bir konu olagelen, kâr oranı için hangi ölçümün seçileceğine ilişkin içinden çıkılması güç konulara dair özenli bir tartışma içermektedir. Bekleneceği üzere, askerî harcamaların kârların üzerindeki etkisi tekdüze değildir: Yanıtlar tarihsel olarak özgül yapısal bağlama bağlıdır. Askerî harcamaların etkisi, özellikle askerî sanayilerin değişen düzeylerde önem taşıdığı silah ithal eden ve silah ihraç eden ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Etkiler, farklı dönemlerde de farklılaşmaktadır.

Adem Yavuz Elveren, kâr oranının özel rolünü vurgulayarak, ilginç bir konuya, askerî harcamanın büyümedeki rolüne dair son derece dikkatli bir analiz ortaya koymuştur. Kitap geniş bir okur kitlesini hak etmektedir.

RON SMITH

Londra Üniversitesi, Birkbeck

Ocak 2019

KAYNAKÇA

- Hansen, A. (1939), Economic progress and declining population growth, *American Economic Review*, 29(1), s. 1-15.
- Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2009), *This time is different: Eight centuries of financial folly*, Princeton: Princeton University Press.
- Summers, L. H. (2015), Have we entered an age of secular stagnation? IMF fourteenth annual research conference in honor of Stanley Fischer, Washington, DC. *IMF Economic Review*, Palgrave Macmillan, International Monetary Fund, 63(1), Mayıs, s. 277-280.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Askerî Harcamaların Ekonomideki İzini Sürmek

Ana akım iktisat öğretisinde ulusal savunma saf kamusal mal örneğidir. Bir kere üretildiğinde sınırlar içindeki herkes yararlanır, kimse (istemese dahi) dışlanamaz, yani herkes düşmandan korunur. Aynı zamanda kimsenin korunması başkasının da korunmasını engellemez.¹ Bu hizmetin bölünemezlik özelliği de göz önüne alındığında, savunma hizmetinin üreticisi piyasa değil devlettir. Ekonomide kaynak kullanımının fırsat maliyetlerini açıklamada kullanılan üretim olanakları eğrisi ile genellikle kamusal mal ile özel mal ödünleşmesi anlatılır. İktisada giriş kitaplarında kamusal mal için yaygınlıkla kullanılan savunma, tüfek ya da füze, yani silah, özel tüketim malı için ise tereyağı örneklerinin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Paul Samuelson'ın kitabı ile başladığı yaygın kanıdır.² Makro düzeydeki

1 Bu dışlanmama ve rakip olmama özelliklerinin geçerliliğine yönelik eleştirilere burada değinmeyeceğiz. Örneğin bkz. Smith (2009: 37).

2 Örneğin Baumol ve Blinder (2011: 45); Gruber (2016: 196); Mankiw (1998: 5); Stiglitz (2000: 14). Üretim olanakları eğrisini iki özel tüketim malı ile tanımlayan örnekler de vardır: Baumol ve Blinder (2011: 311); Mankiw (1998: 23). Samuelson'ın örneğinin öncülünün J.P. Wernette olduğu uyarısı için bkz. Caruso (2017: 19).

bu örnek ile ekonomideki kaynak dağılımının kısıtları vurgulanır: silah üretimi arttıkça (azaldıkça) tereyağı üretimi azalacaktır (artacaktır). Ancak askerî faaliyetlerin savaş dönemine özgü olmayan bu başat iktisadi boyutu öğretilde daha fazla irdelenmez.

Öte yandan belirttiğimiz ödünleşme ilişkisini kamusal mallar ya da kamu hizmetleri açısından sorgulayan çok zengin bir akademik yazın vardır.³ Askerî harcamaların kamu bütçesinin diğer bileşenleri üzerinde yaratabileceği baskı ve düzey sıklıkla refah harcamaları (sağlık, eğitim, sosyal gelişme) açısından ele alınır. Bütçenin diğer kalemlerinin durumunun yanı sıra, borçlanma ve vergi gelirleri, hatta bütçe açıkları olanaklarına bağlı olarak bütçenin hacminin seyri de belirleyici olduğundan, bu ödünleşme konusunda bir görüş birliği oluşmamıştır. Kaldı ki askerî harcamalar sadece bütçe (cari, yatırım, transfer kalemleri) ile sınırlı değildir. Silahlanma için bütçe dışından fon ya da vergi tahsisi gibi finansman kaynakları da kullanılmaktadır. NATO ve Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) bunların yanı sıra paramiliter güçlerin harcamaları, askerî personele emeklilik ödemeleri, ilgili araştırma geliştirme harcamaları, dış askerî yardımlar ile dış borç ödemeleri gibi bileşenler ile askerî harcamaların kapsamını genişletmiştir. Savunma iktisadi araştırmalarının askerî faaliyetlere ayrılan kaynakların düzeyi üzerinde yoğunlaşmasını besleyen etmen özellikle SIPRI'nın sağladığı tutarlı, düzenli ve karşılaştırılabilir veriler olmuştur.⁴

Öte yandan, hem askerî faaliyetlerin hem de ilgili kaynak kullanımının üretim yapısı ile karşılıklı ilişkilerini irdeleyen

3 Örneğin bkz. *Defence and Peace Economics* ve *Economics of Peace and Security* dergileri, çeşitli sayılar.

4 Ulusal savunma kapasitesi ve kaynak kullanımı göstergeleri olarak savunma bütçesinin de SIPRI kapsamının da yeterli olmayacağı yönündeki eleştirel değerlendirmeler için bkz. Brauer ve Anderton (2020); Fontanel (2019).

nicel çalışmaların az sayıda olmasının nedeni bu düzlemde karşılaşılan şeffaflık engeli olsa gerektir. Oysa askerî faaliyetler ile ekonomide mal ve hizmet üreten kesimlerin faaliyetleri, dolayısıyla da savunma hizmetinin üretimi ile ekonomideki üretim ve birikim yapısı içi içedir. Yani askerî teçhizat üreten sektörler yurtiçi ve yurtdışındaki neredeyse tüm üretim sektörleri ile bağlantılıdır.

Savunma hizmeti üretiminin temel girdilerinin silah, mühimmat, kısaca her türlü askerî teçhizat olduğu açıktır. Devletin buna yönelik fabrikaları ya da işletmeleri de olsa kimya, çelik, cam gibi ara girdi, araştırma geliştirme, sermaye ve işgücü gereksinimleri piyasa ile ilişkiyi gerektirir. Ana akım iktisat öğretisinde mezo (sektör) ve mikro (firma) düzeylerde üretim yapısı açısından bu iç içeliğe neredeyse hiç değinilmez. Kaldı ki savunma hizmetinin girdileri askerî teçhizat ile sınırlı değildir; gıda, giysi, enerji, taşımacılık gibi mal ve hizmet sektörlerinde girdi gereksinimini de düşünmemiz gerekir. Görülüyor ki ekonomideki kaynak kullanımının fırsat maliyetlerinin kapsamı çok daha geniştir. Bu da bizi bu ağ yapısını sektörlerarası ilişkiler yani girdi-çıkıtı modeli çerçevesinde ele almaya yönlendiriyor.

Bilindiği gibi girdi-çıkıtı modeli firmalar arasındaki girdi-çıkıtı akışını sektörler düzeyinde gruplandırarak, hem doğrudan hem de dolaylı üretim uyarılması üzerinde yoğunlaşır.⁵ Kısaca belirtirsek, örneğin otomotiv sektörü için cam bir doğrudan ara girdidir. Cam imalatı ise belirli madencilik ve kimya ürünlerini gerektirir. Bu ürünler otomotiv sektörünün dolaylı ara girdileridir. Yani otomotiv sektörü cam üretimini, aynı zamanda madencilik ve kimya üretimini, bu sektörlerin ara girdilerinin üretimini de uyarır. Bu zincirleme üretim sürecinin aynı zamanda birikim süreci olduğu

5 Girdi-çıkıtı modelinin temelleri ve uzantıları için bkz. Miller ve Blair (2009) ve *Economic Systems Research*, çeşitli sayılar. Ayrıca bkz. Günlük-Şenesen (2005).

açıktır. Otomotiv sektöründe üretilen ve savunma hizmeti için bir yatırım malı olan örneğin zırhlı araç da diğer girdiler gibi bu zincire tabidir.

Genelde askerî harcamaların bileşenlerinin, özelde ise silahlanmanın ekonomide izini sürmek kuşkusuz ilgili üretim alanının verilerine erişebilmemize bağlıdır.⁶ Örneğin 2017 yılına ait İngiltere girdi-çıkıtı tablolarında 105 sektör arasında “silah ve mühimmat” sektörü bulunmaktadır.⁷ 138 sektör- lük 1997 yılı verileri ile yaptığımız girdi-çıkıtı modeli çözümlerinden İngiltere ekonomisinde bu sektörün kendisi dışında uyardığı çıkıtı artışının en çok toptan ticaret, döküm sanayii ve bankacılık sektörleri üzerinde olduğunu görüyoruz (Günlük-Şenesen, 2007). Türkiye girdi-çıkıtı tablolarında silah ve mühimmat faaliyetlerinin “özel amaçlı makine imalatı”nın alt sektörü olarak sınıflandırıldığı 210 sektörlük 1998 yılı verileri benzer çözümlenmeye olanak sağlamıştır. Bu sektörün toplam ara girdi kullanımının % 33’ünün ithal edildiği, doğrudan ve dolaylı ithalat uyardığı sektörlerin başında silah ve mühimmat, iletişim araçları, kimya, demir-çelik ve demir-dışı metaller sektörlerinin geldiği bulgular arasındadır. Yurtiçinde ise aslen kendi alt faaliyetleri içinde çıkıtı uyardığı, benzer etkinin çok daha düşük oranlarda ticaret, demir-çelik, iletişim araçları, karayolu taşımacılığı, araştırma-geliştirme ve bankacılık sektörleri üzerinde olduğu görülmüştür (Günlük-Şenesen, 2009). Sınırlı da olsa bu tekil örnekler ilişkili ağları açısından önemli ipuçları barındırıyor kanısındayız.

Hem kaynak kullanımındaki ödünleşmeyi hem de kanımızca “birikimin ayak izi”ni dünya ölçeğinde bu açıdan dü-

6 Burada çok sınırlı bir kapsamı ele aldığımızı belirtmeliyiz. Askerî amaçlı kullanılan tüm teçhizatın tek bir sektörde toplanmayacağı açıktır; örneğin, ulaşım aracı üreten bir fabrika hem sivil hem de askerî araç üretir.

7 İngiltere İstatistik Kurumu: Office for National Statistics, <https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/supplyandusetables/datasets/inputoutput-supplyandusetables>

şünmemizi sağlayan Leontief ve Duchin (1983) çalışması ise bir dünya girdi-çıkı modeli çözümlemesi ile konuya küresel boyutta bir başka açı daha kazandırıyor. Bu çalışmada çeşitli senaryolarla askerî harcamaların ve silah ticaretinin azaltılmasının hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerin tüketim olanaklarını arttıracığı sektörler temelinde ortaya konuyor. Bu etkinin özellikle döviz kısıtı olan silah ithalatçısı en az gelişmiş ülkeler için çok daha yüksek olması, çünkü hem büyümeye yönelik yatırıma (makine teçhizat, inşaat) hem de temel tüketime (giyim, tarım, hayvancılık, mobilya, gübre) olanak sağlanacağı öngörülüyor. Bu katkının kaynağının ise gelişmiş ülkelerin silah üretimini azaltmasıyla açığa çıkacak fonların az gelişmişlere aktarılacak yardım olması modelin temel varsayımı. Tersine durumda, yani silahlanma yarışının artması halinde en fazla zarar görecektik ülkelerin en yoksul ülkeler olduğu da bulgular arasında. Bu dönüştürmenin işgücünün istihdam alanlarının dönüşümüne de yansıtacağı açıktır.

İktisadi faaliyetlerin sürekliliğinin önkoşulu olan güvenliğin askerî harcama ile sağlanabilirliği yönündeki yaygın kabule karşın, Leontief ve Duchin (1983) çalışması küresel düzeyde tersten düşünmeye de esin kaynağı olabilir. Öte yandan, savunma iktisadı alanındaki araştırmalar yakın zamanlarda barış iktisadı alt disiplininin olgunlaşmasıyla yeni bir açılım kazanmıştır (Brauer ve Anderton, 2020). Barışın küresel kamusal mal niteliğinden hareketle, barışı tesis etmek ve önündeki engelleri kaldırmak için gereken kaynaklar hem yerel, ulusal ve küresel düzeyde hem de üretim ağı içinde düşünüldüğünde tüfek-tereyağı ikilemi aşılabilir. Nitekim bu yazı yazılırken Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in "(corona) virüsün hiddeti savaşın ne kadar aptalca olduğunu gösteriyor. Bu nedenle hemen küresel ateşkes çağrısı yapıyorum. Silahları susturun,

bombardımanı durdurun. Silahlı çatışmayı tecrit ederek hep birlikte hayatlarımızın gerçek kavgasına odaklanma zamanı gelmiştir,”⁸ demesi bu yaklaşımın çok çarpıcı bir ifadesidir.

Adem Yavuz Elveren’in bu kapsamlı ve özenli çalışması, içinde bulunduğumuz sistemin özünü irdelerken, aynı zamanda ufuk açıcı alternatif yaklaşımın yetkin bir örneği olarak “barışın küreselleşmesi olasılığının artma umudu”na katkıda bulunuyor.

GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN

KAYNAKÇA

- Baumol, W. J. ve Blinder, A. S. (2011), *Economics - Principles and Policy 2010 Update*, 11 baskı, USA: South-Western, Cengage Learning.
- Brauer, J. ve Anderton, C. H. (2020), Conflict and Peace Economics: Retrospective and Prospective Reflections on Concepts, Theories, and Data, *Defence and Peace Economics*, 31(4), s. 443-465.
- Caruso, R. (2017), “Peace Economics and Peaceful Economic Policies”, *The Economics of Peace and Security Journal*, 12(2): 16-20.
- Fontanel, J. (2019), The Military Budget, a Less and Less Significant Indicator of the Useful National Defense Effort. <http://hal.univ-grenoble-alpes.fr/hal-02422300>
- Gruber, J. (2016), *Public Finance and Public Policy*, 5. baskı, USA: Worth Publishers
- Günlük-Şenesen, G. (2005), *Türkiye'nin Üretim Yapısı: Girdi - Çıktı Modeli, Temel Bulgular*, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi, No: 3. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1934-tusiad-buyume-stratejileri-dizisi-no-3-turkiyenin-uretim-yapisi>.
- (2007), “Accounting for Arms in Input-Output and National Income Accounts”, Elsner, W. (Ed.), *Arms, War and Terrorism in the Global Economy Today*, Germany: LIT Verlag, s. 50-68.
- (2009), “Assessing the Role of Arms Production in the Economy: The Case of Turkey”, Prinz, A., Steenge, A.E., Isegrei, N. (der.), *New Technologies, Networks and Governance Structures*, Germany: LIT Verlag, s. 31-52.
- Leontief, W. ve Duchin, F. (1983), *Military Spending - Facts and Figures, Worldwide Implications and Future Outlook*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Mankiw, N. G. (1998), *Principles of Economics*, USA: The Dryden Press.

8 <https://www.euronews.com/2020/03/25/coronavirus-antonio-guterres-speaks-to-euronews-about-un-s-covid-19-response>

- Miller, R. E. ve Blair, P. D. (2009), *Input-Output Analysis: Foundations and Extensions*, 2. baskı, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Smith, R. (2009), *Military Economics The Interaction of Power and Money*, Great Britain: Palgrave Macmillan.
- Stiglitz, J. E. (2000), *Economics of the Public Sector*, 3. baskı, New York/Londra: W.W. Norton and Company.